

breekt. Niet altijd is het makkelijk in de veelheid van details de juiste ontwikkelingen en trends te ontwaren. Een samenvatting had dit beknopte overzichtswerk nog handzamer gemaakt dan het ook nu al is.

H. E. Koelewijn

A.Th. Boone, *Bekering en beschaving. De agogische activiteiten van het Nederlandsch zendelinggenootschap in Oost-Java (1840-1865)* (Dissertatie Vrije Universiteit 1997, Mission XVIII; Zoetermeer: Boekencentrum, 1997, xiv + 218 blz., f38,50, ISBN 90 239 0354 4).

Niet altijd is duidelijk dat achter het gebruik van dezelfde woorden en begrippen een heel andere lading schuil kan gaan. Vooral bij het overbrengen van godsdienstige begrippen gaapt er vaak een kloof tussen de wereld van de zending en die van de bekeerling. Soms neemt de zending genoeg met een onvolledig begrip op grond van de hogere doelstelling, bekering tot het christendom, en hoopt dat de bekeerling op termijn in de kennis van de nieuwe leer zal groeien. Wie daarmee geen genoeg neemt, maar een volledig begrip eist van het geleerde, zal de vraag moeten stellen of het voordragen van de andere leer wel de juiste manier is en of het niet beter is dat de bekeerling eerst wordt opgevoed tot het niveau van de gevende samenleving. Immers dan pas is hij in staat het gebodene adequaat te verwerken. In 1863, kort nadat de zending de eerste successen had geboekt op Oost-Java, kaarte de zending S. E. Harthoorn deze problematiek op luidruchtige wijze aan met de uitgave van zijn studie *De evangelische zending en Oost-Java. Eene kritische bijdrage*. De dissertatie van Boone, verdedigd aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, gaat over de achtergronden van deze discussie en de ontwikkeling van de opvattingen over zending onder de Javanen tussen 1840 en 1865. De auteur beperkt zich niet tot dit conflict, maar plaatst dit, terecht, in de godsdienstige ontwikkelingen in Nederland: de opkomst van de Groninger richting en het modernisme enerzijds en de orthodoxie anderzijds. Hiermee wordt voorkomen dat de geschriften van Harthoorn worden gezien als de reacties van een gefrustreerd prediker, die zijn eigen mislukking maskeert door het werk van anderen af te kraken.

Christelijke zending op het Javaanse platteland was een nieuw verschijnsel. De onwil van de Oost-Indische Compagnie en later van het Indische gouvernement, om zending toe te laten, kwam voort uit de vrees voor onrust die kerstening onder islamieten zou oproepen. Desondanks werden rond 1850 verschillende groepen inheemse christenen gevonden rond Soerabaja. Sommigen dankten hun overgang aan de activiteiten van lokale piëtisten van Indo-Europese herkomst; het ontstaan van een andere groep was het verrassende gevolg van de verspreiding van christelijke tractaten onder de Javaanse bevolking. Zonder verdere leiding ontwikkelde zich op grond van de studie van die tractaten een christelijke groep van Javaanse oorsprong. Er bestonden tussen de groepen grote verschillen. Deze hadden voor een groot deel van doen met de vraag of men de Javaan in zijn eigen omgeving moest laten of dat hij ook uiterlijk Europese gebruiken moest overnemen, zoals het knippen van zijn haar en het afdoen van zijn hoofddoek in de kerk. De eisen die door de verschillende autochtone groepsleiders aan de bekeerlingen werden gesteld, verschilden aanzienlijk. Het NZG sprong hierop in en stuurde een aantal zendingen. De start was echter niet eenvoudig, zowel vanwege taalproblemen als de gevestigde posities van de Nederlandse begeleiders van de bestaande Javaanse gemeenten.

De ontwikkeling van de ideeën over de beste methode van zending was grotendeels het werk van twee mannen: J. E. Jellesma (1848-1858) en S. E. Harthoorn (1855-1863). Hoewel zij hun opvattingen grotendeels in de praktijk leerden, lag achter de aanpak die zij uiteindelijk kozen

toch ook een theologisch verschil van inzicht. Jellesma werkte op een indirecte wijze: door het trainen van hulppredikers en assistenten bouwde hij een groep van helpers op die de lokale groepen konden bedienen. Hijzelf bepaalde zich tot het onderwijs, het aanleren van de taal en de supervisie van de gemeenten. Hij liet de Javaan in zijn eigen gemeenschap en eiste niet de uiterlijke tekenen van bekering, die de piëtisten vroegen. Bij het bezoeken van de gemeente lag de nadruk op het geleerde, of de inhoud op dezelfde wijze werd beleefd was voor Jellesma geen probleem. Ook verdiepte hij zich weinig in de motieven van de bekeerlingen. Hier ligt de grote tegenstelling tot de opvattingen van Harthoorn, die zich vanaf het begin op de studie van het Javaans en de volksgebruiken toelagde. Hij vond dat men het Javaanse geestesleven moest kennen voordat men tot de prediking kon overgaan. Kennis ging aan de verspreiding van het geloof vooraf. Uiteindelijk betoogde hij zelfs dat bekering voorlopig nog geen zin had. Dit ging zijn broodheren te ver en zij riepen hem terug. In de discussies die na de publicatie van Harthoorns boek in 1863 uitbraken, kwam de steun voor hem vooral van de moderneren; de orthodoxie verweet hem te weinig werk van de bekering te maken.

Boone ziet in deze twee opvattingen niet een toevallige strijd tussen in de praktijk gegroeide verschillen, maar schrijft deze toe aan veranderende opvattingen over zending in Nederland. Tot 1860 was het verschil tussen bekering en beschaving niet erg duidelijk, kwam althans niet tot uiting binnen het NZG. In Hartmans ontwikkeling ziet hij een illustratie van het doorwerken van de opvattingen van de modernisten met hun vertrouwen op kennis in plaats van het geloof. Dit verklaart ook de titel van zijn boek *Bekering en beschaving*. Voor Jellesma lag de nadruk op het eerste, Harthoorn kwam uit bij het tweede als middel tot het overdragen van het christendom. Er lijkt weinig twijfel mogelijk over deze interpretatie van het conflict. Het aardige van deze studie is dat de auteur niet alleen de Nederlandse achtergrond belicht, maar ook uitvoerig ingaat op de verwachtingspatronen en gebruiken aan Javaanse kant. Hierdoor wordt de problematiek van overdracht van cultuurgoederen en geestelijke waarden inzichtelijk. Wellicht werd deze tegenstelling tussen bekering en beschaving niet eerder zo sterk beleefd als in het midden van de negentiende eeuw, maar in eerdere situaties was deze discussie niet geheel afwezig. Op Ceylon bijvoorbeeld deed zich rond 1700 een vergelijkbare situatie voor, toen een dominee probeerde hindoeïsten en boeddhisten te bekeren met behulp van cartesiaanse stellingen.

J. van Goor

W. A. Laseur, mmv. J. van Heel, *Het museum Meermanno-Westreenianum 1848-1960. Een bijdrage tot de geschiedenis van het museum en zijn bewoners* (Den Haag: Museum van het boek/ Museum Meermanno-Westreenianum, 1998, 236 blz., f44,90, ISBN 90 73930 21 9).

Baron van Westreenen van Tielland was een verwoed verzamelaar. Van antieke oudheden tot boeken: zijn collecties waren uitgebreid. Na zijn overlijden in 1848 liet hij onder andere 2000 oude boeken en handschriften na. Dit en nog meer is te bewonderen in 'zijn' museum in Den Haag, dat in 1998 150 jaar bestond. Ter gelegenheid van dat feit heeft de oud-bibliothecaris, mevrouw Laseur, de geschiedenis van het museum tot 1962 opgetekend. In dat jaar werd het samengevoegd met het 'Museum van het boek'.

De indeling van het boek is ijzersterk. Het boek heeft zeven hoofdstukken: van een levensbeschrijving van de baron, via het beheer van het museum naar een beschrijving van de tuin! Ook al heb je het museum niet bezocht, na het lezen van deze publicatie heb je het idee er vaak te zijn geweest. Het boek heeft tevens zeven aanhangsels, een register en vele illustraties. De tekst is rijkelijk voorzien van voetnoten.